

Orkidéernas språk

TEXT OCH BILD MARIA VAJTA KLAMER

Del 5

Cymbidium – bland brudar och juveler

Den japanska kejsarinnan var olycklig. Hon kunde inte ge sin kejsare en tronarvinge. När hon hörde talas om en blomma med en doft så skön att den kunde råda bot på hennes belägenhet, sände hon omedelbart bud efter den. Orkidén *Cymbidium ensifolium* fördes till henne och fyllde hela rummet och hela palatset med sin doft.

Hon tog några djupa andetag, och visst, snart därefter födde hon tretton barn i en följd. Sagan berättar dock inte om det var "trettonlingar", men vi får hoppas att kejsarinnan blev lycklig.

Blomman har sitt ursprung i Kina där den omtalades i litteraturen och bildkonsten för över tusen år sedan. Orkidéerna blev ett vanligt motiv inom det traditionella kinesiska måleriet när målarna använde sina kal-

Cymbidium ensifolium

ligrafiska kunskaper för att avbilda växtens långsmala blad. Orkidéer har i Asien alltid intagit en betydande plats. De stod som symbol såväl för det ädla och förfinade som för integritet och trofasthet. Den kvinnliga skönheten liknades vid cymbidiumorkidéer. De var uttryck för lojalitet, medmänsklighet och vänskap – en sann vän var en "orkidévän". När shamanerna ville åkalla gudarna använde de

Cymbidium Alice William x Russian Hill

väldoftande orkidéer som parfym. Den kinesiska månkalenderns sjunde månad kallas "orkidé månaden". *Cymbidium* användes också av flera indianstammar som trodde på att de därmed skulle förflyttas till drömmarnas värld och få möta gudarna. I dag är *Cymbidium* vanlig som hybrid i våra handelsträdgårdar, så för att undvika alltför stora barnaskaror må en liten varning utfärdas. I vilt tillstånd växer drygt ett fyrtiotal arter i Asien. De påträffas som epifyter, litofyter och markväxande och utmärker sig genom en lång blomrik stängel och långa smala lansettlika blad, som ofta står kvar i sin grönska långt efter att blommorna vissnat. Arten har fått sitt namn av grekiskans *kymbos* (som betyder båt), läppen är formad som en liten båt.

Peru. Den stiliga *Masdevallia veitchiana* är uppkallad efter Harry Veitch som ägde den anrika engelska handelsträdgården Veitch & Sons. Men på inkarikets språk *quechua* kallades hon *waqanki*. Hon växer bland stenar och klippor på 2 700 meters höjd mot bergsryggen i närheten av den gamla tempelstaden Machu Picchu i sydöstra Peru. Den står ensam på sin stängel, lång och reslig i sin lysande cinnoberröda praktdräkt, med ett vakande öga på gamla tiders hemligheter. Ändå finns något av anspråkslöshet i dragen, kanske är det en fördoänd inför Inkafolkets magiska värld eller den otillgängliga bergstrakten som inbjuder till ödmjukhet. Sepalernas insida är täckta med många små röda klubblika hår som skimrar och glittrar i solen.

Vid denna heliga plats växer även

Masdevallia

Släktet *Masdevallia* är uppkallat efter José Masdeval, läkare och botanist vid spanska hovet på 1700-talet. Det omfattar runt 350 olika arter som växer i Sydamerika, de flesta på höga höjder i Andernas bergskedja från Colombia och Ecuador till

många andra orkidésläkten, men mångfalden är kraftigt hotad, inte minst efter ödesdigra skogsbränder. Det största hotet utgörs dock av skogsskövlingen eftersom antalet värdträd minskar kraftigt. Släktingen *Masdevallia schroederiana* fick sitt namn till minne av den engelske baronen och orkidéentusiasten J. Henry Schroeder, som odlade arten på 1800-talet. Den växer vild i Costa Rica på 1 400 till 2 200 meters höjd. Sepalerna avslutas med en märklig lång gul svans.

Masdevallia schroederiana

decimeterstora blommor. Läppen är mörkröd och vit, kronbladen vita på utsidan och ljusbruna på insidan. En del exemplar är helt vita. På 1860-talet tog kinesiska emigranter med sig *Phaius tankervilleae* till Hawaii där arten i dag förekommer i vilt tillstånd. Den finns numera även på öarna i Västindien. Det första exemplaret skickades från Kina till Kew Gardens i England år 1778.

Vanilj

Enligt en legend skulle en vacker gudinna under ett besök på jorden ha förälskat sig i en vanlig dödlig man. Eftersom äktenskap mellan gudar och människor var strängt förbjudna, omvandlade hon sig till en orkidéranka med väldoftande blommor – vaniljen – och hon slog ut nya blommor varje dag för att förbli evigt ung och vacker och behaga mannen. När den spanske conquistadoren Hernán Cortés, eller Fernando Cortez som han också kallades, i början av 1500-talet hörde

Phaius tankervilleae

talas om aztekernas kultiverade att utforska landet. Han mötte och utvecklade rike, drog han mot indianhövdingen Montezuma som Mexiko med sin expedition för var övertygad om att Cortés var en

gud som stigit ner till jorden. För att blika honom och få honom att återvända till gudarnas rike tillsändes han fina gåvor, men inför åsynen av rikedomarna ökade Cortés begär alltmer. Aztekernas land erövrades så småningom och Montezuma dödades. När Cortés kallades hem till Spanien förde han bland annat med sig en växt som de gamla indianfolken använt för att smaksätta chokladdrycker – *Vanilla planifolia*. I Gamla världen misslyckades alla försök att utvinna kryddan ur växten. Det var bara att inse att Montezuma hade tagit med sig hemligheten i graven. Växten användes en tid som parfym, men föll så småningom i glömska. När den i början av 1800-talet återinfördes gjordes nya odlingsförsök, men hemligheten var väl bevarad. Växten blommade visserligen, men trots många olika försök – man hämtade till och med hem sydamerikanska bin som skulle pollinera den – ville växten inte bära frukt. Det skulle dröja ytterligare fyra decennier innan man kom lösningen på spåret och man genom handpollinering fick vaniljen att utvecklas. Européerna använde sedan vaniljen som medicin såväl mot hysteriska anfall som mot reumatism och ett flertal andra sjukdomar. Växten användes också som afrodisiakum och männen tillrättades vara flitiga konsumenter. I släktet *Vanilla* ingår ett hundratal arter som växer vilt i tropiska och subtropiska områden i

Syd- och Centralamerika, Afrika och Asien. Bland alla orkidéarter som förekommer i världen är *Vanilla planifolia*, den äkta vaniljen, den enda nyttoväxten. Den är hemmahörande i Västindien och utmed Centralamerikas östra kust där den växer vilt från Mexiko till norra Colombia. Arten växer som epifyt. Den fäster i grenar och stammar där den klättrar som en ranka och söker en väg genom vegetationen. Inte sällan blir den upp till trettio meter lång. Den har saftiga lansettlika blad med slät och blank yta, som utvecklas längs den fingertjocka stammen. På samma nod som bladet fäster, växer även luftrotter och en blomma ut. De våldoftande svagt gulgröna och trumpetformade blommorna slår ut när solen går upp, sluter sig mitt på dagen och vissnar framåt kvällen, men förhoppningsvis har insekter och kolibrier hunnit pollinera den under tiden.